

A FORDULÓ (BESZÉDLÉPÉS) KITERJESZTÉSÉNEK GRAMMATIKÁJA A MAGYARBAN*

NÉMETH ZSUZSANNA

1. Bevezetés

1.1. A dolgozat célja és felépítése

Dolgozatomban kísérletet teszek annak feltárására, hogy a magyar anyanyelvű beszélők a konverzáció során milyen eszközökkel és hogyan valósítják meg fordulók kiterjesztését. Ez alatt azt a folyamatot értem, amellyel meghaladják a forduló lehetséges szintaktikai lezárási pontját, vagyis azt a helyet, ahol a beszélőváltás relevanciát nyer. Mivel ennek a jelenségnek a vizsgálata jelenleg igen kurrens téma a konverzáció-elemzésben, a magyarban való vizsgálata is figyelemre tarthat számot.

A dolgozatban magyar anyanyelvű beszélők spontán konverzációinak szövegét vizsgálom. Miután az 1.2. részben definiálom a fordulót és a forduló-konstruációs egységet, a 2. részben bemutatom a szakirodalomnak a forduló-konstruációs egység (a továbbiakban FKE) kiterjesztésével kapcsolatos legfontosabb eredményeit. Korpuszomat a 3. pont alatt mutatom be; az adatbázis a Függelékben található. A 4. részben arra keresem a választ, hogy az egyes kiterjesztéstípusok hogyan jelennek meg a magyarban, és megjelenésük összefüggésben áll-e (és ha igen, milyen módon) a magyar szintaktikai szerkezettel. Az 5. részben bemutatom, hogy a kiterjesztések prozódiaiilag hogyan kapcsolódhatnak az FKE alapegységéhez, a 6. részben pedig a beszélőváltásban betöltött szerepük vizsgálatán keresztül megpróbálom megvilágítani, hogy ez a kapcsolódási mód hogyan függ össze interakciós funkciójukkal. A 7. részben megkísérlem a magyart a fordulókiterjesztés módjainak tekintetében elhelyezni a többi eddig vizsgált nyelv között. A 8. részben összegzem munkám eredményeit.

1.2. A forduló és a forduló-konstruációs egység

A forduló (beszédlépés, turn) a beszélgetés legkisebb egysége; egy fordulót alkot az, amit egy társalgásban részt vevő beszélő mond, amíg vagy átadja a szót a következő beszélőnek, vagy befejezi mondanivalóját szóátadás nélkül (Sacks et al. 1974).

A forduló-konstruációs egység (turn-constructional unit) az a minimális egység, amely egy fordulót alkothat. Sacks és szerzőtársai (Sacks et al. 1974) angol nyelvű korpuszban a szót, a frázist, a tagmondatot és a mondatot azonosították FKE-ként. Ugyanígy, az FKE-et a magyarban is alkothatja lexikális elem, frázis, de lehet tagmondat-egységnyi, illetve beágyazott mondat(ka)t tartalmazó egész mondatnyi is. A későbbi kutatások során kiderült, hogy az FKE nem pusztán szintaktikai kategória, hanem

* A dolgozat elkészítéséhez nyújtott segítségért Lerch Ágnesnek és Németh T. Enikőnek tartozom köszönettel.

prozódiai, szemantikai és pragmatikai szempontból is önálló egység (Ford et al. 1996; Ford és Thompson 1996). A forduló egy vagy több FKE-ből épül föl.

2. Szakirodalmi áttekintés

2.1. Az FKE kiterjesztésének módjai

A konverzációelemzés szakirodalmában számos kutató vizsgálta a forduló szerkezetét és a beszélőváltás lehetőségeit (Sacks, Schegloff és Jefferson 1974; McLaughlin 1984; Ford 1993; Selting 1995; Schegloff 1996; Auer 1996; Ford, Fox és Thompson 2002; Couper-Kuhlen és Ono 2007). Néhányan közülük (Auer 1996; Ford – Thompson 1996; Couper-Kuhlen és Ono 2007) a forduló kiterjesztésének problematikájára is kitértek.

Sacks, Schegloff és Jefferson (1974) rámutattak arra, hogy a konverzációkban a beszélőváltás gyakran szünet és átfedés nélkül zajlik le. Mindez csak a beszédpartnerek finom és nagyon pontos együttműködése révén lehetséges. Egy forduló előrehaladtával a beszélgetőpartner egyre több jelet észlel, amelyek a váltásreleváns hely (lehetséges lezárási pont) közeledtét jelzik. A fordulólezárás igen pontosan megjósolható a grammatikai, pragmatikai és intonációs jelek konstellációján keresztül. A megjósolhatóság mechanikájának működésében mind a beszélgetőpartner, mind az aktuális beszélő részt vesz (az aktuális beszélő sem folytatja a fordulót az általa előrevetített lezárási ponton túl). Persze van lehetősége a szó átvételének megakadályozására is, ilyenkor vagy elkerüli a lehetséges lezárási pontokat a nyelvtan és az intonáció segítségével, vagy kiterjeszti fordulóját a lehetséges lezárási ponton túlra. Az előrevetített helyek, ahol a beszélőváltás megtörténhet, a váltásreleváns helyek. Ezek a forduló-konstrukciós egységek végén helyezkednek el.

Iványi (2001) rámutat arra, hogy noha a beszédlépés lehetséges lezárási pontja és a potenciális szóátadásra alkalmas hely előre kiszámítható, a forduló szerkezete nyelvtanfüggetlen korlátozásoknak is alá van vetve. A beszélő például a beszédlépés lezárásával elveszítheti a beszédhez való jogát. Ennek elkerülése s a beszédlépés lehetséges végpontja kitolásának az érdekében a lépés mellékmondatok beépítése, hozzáillesztése, melléknévhalmozás stb. segítségével expandálható, kiterjeszthető (Iványi 2001: 80).

Couper-Kuhlen és Ono (2007) három lehetőséget határoz meg arra az esetre, ha az aktuális beszélő elérte az FKE lehetséges lezárási pontját, de még nem kívánja átadni a szót. Az első lehetőség egy új FKE nyitása. Az új FKE szintaktikailag, szemantikailag és pragmatikailag is független az előző egységtől, új aktust hajt végre. Arra is lehetősége van a beszélőnek, hogy egy szabad összetevőt (free constituent) csatoljon az FKE-hez, amely bár szintaktikailag független a megelőző egységtől, szemantikailag és pragmatikailag függ tőle (például ítéletet alkot az alapegység valamely referenséről, vagyis az előző aktust folytatja). A harmadik lehetőség az FKE kiterjesztése, vagyis egy olyan egység csatolása, amely a megelőző FKE-hez szintaktikailag, szemantikailag és pragmatikailag is kapcsolódik (Couper-Kuhlen – Ono 2007: 514–5). A továbbiakban mind a szakirodalom bemutatását, mind saját munkámat az FKE kiterjesztésének vizsgálatára korlátozom.

Auer (1996) az FKE kiterjesztésének szintaktikai és prozódiai eszközeit vizsgálja német korpuszon. Szerinte a szintaktikai struktúrák nem csupán egy absztrakt grammatikai rendszer kimeneteiként értelmezhetők, hanem kommunikatív és kognitív szempontból érzékelhető eseményekként is (Auer 1996: 59). Auer szintaktikai struktúrák helyett szintaktikai alakokról (Gestalt¹) beszél. A forduló lehetséges lezárási helye ebben az értelmezésben az a pont, ahol egy szintaktikai alak lezárul. Ez azonban nem jelenti azt, hogy itt a fordulónak is véget kell érnie. Egy kiterjesztő szerkezettel további elemeket építhetünk az első szintaktikai alakba, amely ezáltal újraszerveződik egy második alakká, amíg elér egy másik szintaktikai lezárási pontot.

Auer (1996) a szintaktikai kiterjesztések három fő típusát különíti el. A legnagyobb csoportot az ún. szintagmatikus kiterjesztések (syntagmatic expansions) alkotják. Itt az egyébként már lezárható szintaktikai alakhoz egy további alkotórész kapcsolódik. A szintagmatikus kiterjesztések lehetnek retrospektív és prospektív jellegűek. A paradigmikus kiterjesztés (paradigmatic expansion), mely retrospektív jellegű, egy, a lehetséges szintaktikai lezárási pont előtt elhangzott elemet javít. Az új elem ugyanazt a szintaktikai szerepet tölti be, mint a helyettesített. A prospektív szintagmatikus kiterjesztéstípust Auer folytatásnak (continuation) nevezi. A folytatás esetében vagy az alakot záró alkotóelem kiterjesztése történik (ami által az egész szintaktikai szerkezet kiterjesztődik), vagy egy közbevetés (parenthetical material) hozzáadása, amely szemantikailag módosít egy korábbi elemet, de a szintaktikai szerepe nem azonos vele.

A szintaktikai kiterjesztések prozódiaiilag integrálódhatnak az előző alakba, ebben az esetben nem jelöltek, az is megtörténhet azonban, hogy prozódiaiilag ki vannak emelve. Auer (1996: 85) bemutatja a szűrőmodellt, mely szerint a beszélgetőpartner a prozódiaát egyfajta szűrőként használja annak eldöntésére, hogy a szintaktikai lezárási pontok közül melyek a beszélőváltásra alkalmas helyek. Mivel a modellt saját adatai nem igazolták (Auer 1996: 86), Auer amellett foglal állást, hogy a szintaxis és a prozódia nagyon kifinomult módon, mindkettő a maga szemiotikai lehetőségeinek megfelelően működik együtt a beszélőváltásra alkalmas hely kijelölésében.

Ford és Thompson (1996) angol korpuszon igazolja a szűrőmodellt, azaz azt, hogy az intonációnak döntő szerepe van az FKE-k határának kijelölésében. Vizsgálatuk fő célja annak megvilágítása, hogy az FKE szintaktikai, intonációs és pragmatikai lezárási pontja milyen szerepet játszik a váltásreleváns hely előrejelzésében.

Meghatározásuk szerint egy megnyilatkozás szintaktikailag lezárt, ha diskurzuskontextusában teljes mondatként értelmezhető, vagyis nyilvánvaló vagy közvetlenül visszakereshető predikátummal rendelkezik. A szintaktikailag lezárt megnyilatkozások lehetnek elliptikus mondatok is. Az intonációs lezárási pontot egy tiszta (ponttal vagy kérdőjellel jelölt) végintonáció jelzi. Ahhoz pedig, hogy pragmatikai lezárásról beszélhessünk, két feltételnek kell teljesülnie. A megnyilatkozásnak végintonációs kontúrral kell rendelkeznie, és szekvenciális kontextusában teljes nyelvi cselekvést kell végrehajtania. A pragmatikai lezárási pont definíciója tehát magában foglalja az intonációs lezárást. A pragmatikai lezárási pont lehet lokális és globális. A lokális pragmatikai lezárási

¹ A *Gestalt* terminus egy, a XX. század elejére datálható német pszichológiai iskola, az észleléssel foglalkozó Gestalt-elmélet (alaklélektan) műszava.

ponton az aktuális beszélő, noha további mondanivalóval rendelkezik (és ezt előre is vetíti), ideiglenesen megnyitja a lehetőséget a következő beszélő számára egy minimális forduló erejéig. Ebben a fordulóban a következő beszélő kifejezheti érdeklődését, vagy utalhat arra, hogy megértette az elmondottakat. Ezzel szemben egy megnyilatkozás globális pragmatikai lezárással rendelkezik, ha az aktuális beszélő semmilyen folytatási lehetőséget nem jelez.

A szintaktikai, intonációs és pragmatikai lezárás gyakran jelenik meg együtt, ilyenkor komplex váltásreleváns helyről beszélhetünk. A szerzők kimutatták, hogy az intonációs és pragmatikai lezárási pontok majdnem mindig szintaktikai lezárási pontok is. Ez azonban fordítva nem igaz. Éppen ezért a szintaktikai lezárás önmagában kevésbé megbízható indikátora az intonációs vagy pragmatikai lezárásnak, ill. a váltásreleváns helynek.

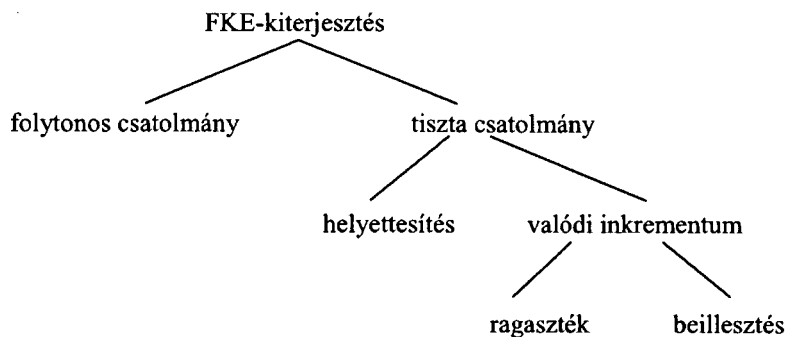
Érdekes módon, míg a beszélőváltások túlnyomó többsége komplex lezárási ponton következik be, a komplex lezárási pontoknak mindössze 50%-a kísért beszélőváltással. Vagyis a komplex lezárási pont nem feltétlenül idéz elő beszélőváltást. Ebben az esetben az, hogy a beszélő kiterjeszti fordulóját a komplex lezárási ponton túlra, korántsem hiba, hanem interakciós jelentéssel bír (például egy elvárt reakció kiváltására szolgál). Ahogyan az sem hiba a konverzációban, ha a beszélőváltás olyan helyen következik be, ahol nincs komplex lezárási pont. Ilyenkor csupán a szóátvételi rendszer „alternatív használatáról” (Ford – Thompson 1996: 159) van szó, amely szintén interakciós célokat szolgál (például egyetértés vagy nemtetszés kifejezése).

Az FKE megnövelésének lehetőségeit vizsgálja angol nyelvű korpuszban Ford, Fox és Thompson (2002) is. Írásukban kiemelt jelentőséget kap az inkrementum (increment), a fordulót szintaktikailag és prozódiailag is lezárt aktussá tevő pont után következő szakasz (Ford et al. 2002: 16), amely által az aktuális beszélő újabb lezárási pontot hoz létre. Az inkrementum előfordulásának oka lehet a szóátvétel hiánya, melynek következtében az aktuális beszélő egy újabb váltásreleváns helyet kínál föl a beszélgetőpartnernek.

A tanulmány két inkrementumfajta különböztet meg. Az extenzió (extension) szintaktikailag és szemantikailag koherens folytatása, vagyis konstituense a közvetlenül előtte potenciálisan lezárt fordulógységnek, s hozzáadott szegmentumként funkcionál. A csatolatlan NP (unattached NP) viszont nem tekinthető a potenciálisan lezárt FKE alkotórészének, szintaktikailag független konstituens. Bár nem alkot új FKE-t, eltérő aktust hajt végre (értékelés, kommentálás). A két inkrementumot tehát interakcionálisan is eltérően használják a beszélők.

Elizabeth Couper-Kuhlen és Tsuyoshi Ono (2007) az FKE-kiterjesztéseket két nagy csoportra osztja (1. ábra). Az elsőbe azok az inkrementumok tartoznak, amelyek szintaktikai lezárás után következnek, de nem mutatnak prozódiai törést. Az alapegység és a kiterjesztés tehát auditív szempontból egyetlen formát képez. Ezeket az FKE-kiterjesztéseket nevezhetjük folytonos csatolmánynak (non-add-on). A másik csoport tagjai, a tiszta csatolmányok (add-on) prozódiai töréssel tisztán elkülönülnek a megelőző FKE-től. Ez utóbbi osztály tovább bontható kisebb csoportokra. A helyettesítés (replacement) inkrementum az alapegység egy elemét helyettesíti, javítja. Azokat az

inkrementumokat pedig, amelyek nem helyettesítik az alapegység bizonyos elemeit, hanem teljesen újakat építenek hozzá, valódi inkrementumoknak (increment) nevezhetjük. E kategórián belül beszélhetünk az ún. ragasztékról (glue-on), amely grammatikailag az alapegység (befogadó egység, host) végéhez illeszthető, és a beillesztés (insertable) inkrementumról, amely az alap FKE belsejébe illik.

1. ábra

Az FKE-kiterjesztés típusai (Couper-Kuhlen – Ono 2007: 516)

Couper-Kuhlen és Ono (2007) megvizsgálta az egyes kategóriák realizálódását az angol, a német és a japán nyelvben. Azokban a nyelvekben, amelyekben a fej a bal oldalon található (angol), a ragasztékok nagyarányú használata jellemző, azokban pedig, ahol a fej jobb oldalon jelenik meg (japán), a beillesztések gyakoribbak (a nyelvek argumentum-konfigurációs mondat szerkezetéről bővebben l. 163. old.). Mindez további igazolása annak, hogy a grammatika és az interakció szorosan összefügg.

A dolgozat a magyar nyelvű korpusz vizsgálata során Couper-Kuhlen és Ono tipológiájára támaszkodik.

2.2. A kiterjesztések prozódiai integrálása és kiemelése

A prozódiai egységeket elsősorban az intonáció határozza meg (Selting 1995). Mindig van egy jellegzetes dallamvonal, amely az egész egységet meghatározza (globális intonáció). Nehéz megmondani, hogy az intonációs kontúr mennyiben teszi megjósolhatóvá a prozódiai egység lezárását. Selting szerint ez akkor lehetséges, ha az intonációs kontúr globálisan vagy legalább egy ponttól határozottan ereszkedő vagy emelkedő. A beszélgetőpartner észleli a globális ereszkedéseket és emelkedéseket, és így érzi, mikor éri el végpontját az intonációs kontúr. A szintaktikai alakhoz hasonlóan az intonációs forma is kiterjeszthető. Az alábbiakban azt fogom vizsgálni, hogy egy szintaktikai kiterjesztés hogyan emelhető ki az alapegységből, illetve hogyan integrálható abba a prozódia segítségével.

A prozódiai integráció és kiemelés többféle eszközzel valósulhat meg (Auer 1996: 70). Ilyen eszköz a hanglejtés, amellyel Auer szerint a beszélő úgy integrálhatja a kiterjesztést az alapegységbe, hogy az intonációs kontúr utolsó hangsúlyegységéhez

olyan további szótago(ka)t csatol, melyek hanglejtése az intonációs kontúr utolsó szótagjának szintjén kezdődik. A hanglejtés szolgálhat a prozódiai kiemelés eszközeként is, ilyenkor az alapegység intonációs kontúrjának utolsó hangsúlytalan szótagja és az új kontúr első szótagja között dallamugrás figyelhető meg.

Az integráció és kiemelés történhet tempóval, ill. hangerővel is. Ha gyorsul a tempó, ez jelölheti egy új kontúr kezdetét. A hangerő pedig növekedhet kiemelés esetén (vagy hirtelen csökkenést mutathat az új kontúr első szótagjainál), de nem változik akkor, ha a kiterjesztést integráljuk az alapegységbe (Auer 1996: 72). A szünet prozódiai kiemelést jelöl, hiánya pedig prozódiai integrációt. A ritmus szintén lehet a prozódiai integráció, illetve kiemelés jelölője. Ha integrálni akarjuk a kiterjesztést a megelőző egységbe a ritmus segítségével, akkor úgy csatolunk egy új hangsúlyegységet az alapegységhez, hogy az új hangsúlyos szótag izokrón² a megelőző hangsúlyos szótagokkal. Ezzel szemben a már meglévő izokrón mintázat megszakítása kiemelést jelöl. Fontos azonban megjegyezni, hogy a ritmus, a hangerő és a tempó nem egyértelmű jelzői a prozódiai határoknak. Értelmezésük kontextusfüggő, vagyis függ a lokális környezettől (Auer 1996: 73).

2.3. A hanglejtés leírása

Korpuszom prozódiai vizsgálata és átírása Varga László (1994) hanglejtésmo-delljén alapul, aki a hanglejtést tágabb fogalomként értelmezi, mint Auer. Modellje egy kontúrelemző modell, ami azt jelenti, hogy a dallamokat kontúrok, és nem szintek formájában elemzi, nem ad fonológiai mélyreprezentációt, és a dallamokat a hangsúlyozással való összefüggésükben tárgyalja. A mondatfunkciós prozodikus eszközök közül csak azokat sorolja az intonációhoz, amelyek diszkrét. Egy prozodikus eszköz akkor diszkrét, ha kategorikusan („igen-nem” jelleggel) elkülönülő formában jelenik meg (Varga 1994: 472). Az intonáció körébe a mondatfunkciókat teljesítő és diszkrét prozodikus eszközök tartoznak, amelyek prozodémákat valósítanak meg. A prozodémák absztraktumok, melyek olyan kapcsolatban állnak fonetikai megvalósulásukkal, mint a típus a példánnyal. A beszéddallamok dallamprozodémákat, a hangerőbeli változások hangsúlyprozodémákat valósítanak meg, a szünet (a hangerő teljes hiányaként észlelt jelenség) – a szünet nélküli átmenettel együtt – szünetprozodémaként realizálódik, míg a dallam csúcának az előző dallam csúcsához viszonyított eltérése adja a gátprozodémát. Az intonáció tehát a dallam-, hangsúly-, szünet- és gátprozodémák rendszereinek rendszere (Varga 1994: 473). A magyar kiterjesztések prozódiai vizsgálatánál ezt a hanglejtésfelfogást tekintem mérvadónak. Varga megadja a magyar prozodémák rendszertani jegyzékét, és grafikai jeleket vezet be azok lejegyzésére. Dolgozatomban a 4. ponttól kezdve ezeket a grafikai jeleket használom a korpusz kiterjesztett FKE-einek bemutatásakor a konverzációelemzés átírási jeleivel kombinálva.

Ha a kiterjesztés az alapegységgel (az alapegység utolsó szótagjával) ugyanazon dallamprozodémába tartozik, ebből a szempontból integrálnak tekintjük. Ha azonban a

² Egy ritmikus mintázat izokrón, ha legalább három hangsúly (fonetikus kiemelkedés) követi egymást olyan tempóban, ami még szabályosnak tekinthető (Auer 1996: 73).

kiterjesztés önálló dallamot alkot, az új dallam kezdőpontját prozódiai törésnek, a kiterjesztést prozódiailag kiemeltnek tekintjük. A magyarban 11 karakterdallamot különböztethetünk meg. Karakterdallam minden olyan, jelentéssel bíró hanglejtésforma, amelyben a hangmagasság vagy sztereotip módon változik, vagy magas szinttartó, és amelynek indító szótagja hangerőtöbblettel rendelkezik. A karakterindító szótagok főhangsúlyosak. A karakterdallamok első csoportját az „eső jellegű” karakterek alkotják, melyek közé az eső, a félig eső és az eső-emelkedő karakterek tartoznak (Varga 1994: 476). A „lebegő jellegű” karakterdallamok csoportját az emelkedő, a magas szinttartó és az ereszkedő karakterek alkotják (Varga 1994: 478). A karakterdallamok harmadik csoportjába a „lebegő-eső jellegű” karakterdallamok, azaz az emelkedő-eső, a szinttartó-eső és az ereszkedő-eső karakterek tartoznak (Varga 1994: 480). Ezekon kívül beszélhetünk még a második típusú ereszkedő³ és a stilizált karakterről.⁴ A dallamprozodémák közé tartozik a karaktereken kívül az elődallam és a függelékdallam is. A függelékdallam az alapvonal táján húzódó szinttartó dallam, amely dallamilag elkülönül az előtte lévő karaktertől, annak nem része. Mindig valamilyen karakter után jelenik meg, viszont szemantikailag elkülönülő beszédrészt ível át (Varga 1994: 486). Az elődallam szintén elkülönül dallamilag az előtte lévő karaktertől. Önálló megnyilatkozás dallamúal nem szolgál, de ha egy megnyilatkozás befejezetlen marad, megtörténhet, hogy csak elődallamot hordoz. Az elődallam kényszerű fonetikai kísérete azoknak a szótagoknak, amelyek sem karakterdallamot, sem függelékdallamot nem hordoznak (Varga 1994: 488). A függelékdallamra, az elődallamra és mindhárom jellegű karakterdallamra találhatók példák a korpuszban.⁵

A magyar hangsúlyprozodémák rendszerét a főhangsúly, a mellékhangsúly és a hangsúlytalanság alkotják. A fő- és mellékhangsúlyt kategorikusan az különíti el egymástól, hogy a főhangsúlyos szótag karakterdallamot indít, a mellékhangsúlyos szótag viszont nem indít karakterdallamot (Varga 1994: 492).

3. A korpusz bemutatása

A vizsgálataim alapját képező magyar nyelvű korpusz anyanyelvi beszélők spontán konverzációinak hangfelvételéből származik. A korpusz két ebéd közben folytatott családi beszélgetést tartalmaz, melyek közül az első három résztvevővel (egy 52 éves nő, egy 24 éves lány és egy 26 éves fiú), a második pedig négy résztvevővel (a család kiegészül az 53 éves apával) zajlik. A konverzáció végig kötetlen, a mindennapi étellel kapcsolatos témák merülnek föl. A korpusz hossza 85'11" (11 440 szó). A résztvevő személyek hozzájárultak a felvételek felhasználásához.

³ A második típusú ereszkedő karakter többek között abban különbözik az ereszkedő karaktertől, hogy míg az ereszkedő karakter előre mutató jellegű, addig a második típusú ereszkedő karakter önálló (Varga 1994: 484).

⁴ A stilizált karakter egy magas és egy azt követő alacsonyabb teraszról áll (Varga 1994: 485).

⁵ A Függelék tartalmazza a korpuszban található valamennyi kiterjesztést. A dallamprozodémákat jelöltem, a jelek magyarázata az Átírási konvenciók 2. alpontjában található.

Korpuszom 140 kiterjesztést tartalmaz, munkám 4-8. része ezek vizsgálatán alapul. A Függelékben megtalálhatóak a korpusz adatai, az általam is alkalmazott átírási konvenciók jelöléseinek feloldásai, valamint a 140 transzkribált forduló.

4. Az FKE kiterjesztése a magyarban

Az FKE szerkezeti vizsgálatokor láthattuk, hogy annak lehetséges szintaktikai lezárási pontján befejeződik egy szerkezet, amely grammatikailag önálló egységet alkot. Ha ehhez a szerkezethez egy olyan egységet csatolunk, amely szintaktikailag, szemantikailag és pragmatikailag is függ tőle, ezt a hozzácsatolt egységet a forduló-konstruációs egység kiterjesztésének nevezzük. A kiterjesztés tehát egy már lezárt szintaktikai egység nem előrevetíthető folytatása, mely újabb szintaktikai lezárási pontot eredményez, vagyis megnöveli és újrastrukturálja a forduló-konstruációs egységet. Ez a meghatározás a magyar nyelvű kiterjesztésekre is érvényes.

4.1. A kiterjesztéstípusok megjelenése a korpuszban

Nézzük meg, hogy Couper-Kuhlen és Ono kiterjesztéstípusai (1. ábra) hogyan jelennek meg a magyar nyelvű korpuszban! Először a folytonos csatolmányt, majd a tiszta csatolmányt és annak altípusait mutatom be.

4.1.1. Folytonos csatolmány

A folytonos csatolmány tehát az a kiterjesztéstípus, amely prozódiaileg integrálódik az alapegységbe.

(1) (TK10/231: Ap74)

Ap: 'Fölakasztotta a koma magát mikor a \Szabó tizenegy hónapos volt.

Az (1) példában láthatjuk, hogy a kiterjesztés kezdete az alapegységgel azonos dallamkontúrba tartozik, és csak a kiterjesztés belsejében történik dallamváltás. A folytonos csatolmány tehát szintaktikai lezárás után következik, de az alapegység végpontjában nem mutat prozódiai törést.

4.1.2. Tiszta csatolmány

A tiszta csatolmányok prozódiai töréssel tisztán elkülönülnek a megelőző FKE-től. A korpuszban a tiszta csatolmány mindkét típusára (a helyettesítésre és a valódi inkrementumra is) találunk példákat.

4.1.2.1. Helyettesítés

(2) (TK10/238: Ap75)

Ap: 'Beíratta \a 'lányokat az iskolába, \meg '()ket vállalt \meg '(). □
'Jószágot tartott 'mint Mama! □ 'Hízót,

A *hízót* kiterjesztés az alapegység *jószágot* NP-jét cseréli ki. Az új elem a régit szemantikailag módosítja, specifikálja annak jelentését úgy, hogy egy halmazt rész-halmazára szűkít. A két elem azonos szintaktikai szerepet tölt be, megegyező esetjelölést figyelhetünk meg. A kiterjesztés tehát az alapegység egy elemét helyettesíti.

(3) (TK3/3: A2)

A: ¹Számítógépes ilyen □ ¹ciradás meghívót kap ^VMind a ¹Klári néni csináltatta
^{vagy} csinálta.

S: [És kit búcsúztattok?

A fenti példában a kiterjesztés az alapegység *csináltatta* műveltető igéjét módosítja cselekvővé.

(4) (TK4/155: S60)

S: [^]Miért az nagyobb, [^]az a ház?

A (4) példában pedig a helyettesítés az alapegység mutató névmásának jelöltjét nevezi meg újra. Erre valószínűleg azért van szükség, mert az aktuális beszélőben a lehetséges lezárási pont után felmerül, hogy a névmás referenciája nem egyértelmű a beszélgetőpartner számára. A régi és az új elem minden esetben ugyanazt a szintaktikai szerepet tölti be.

A korpusz tehát megmutatta, hogy a helyettesítés inkrementum funkciója alapján differenciálható. Három funkciót különíthetünk el, ezek a specifikálás⁶ (2), a javítás (3) és a referenciális azonosítás (4).

4.1.2.2. Valódi inkrementum

A valódi inkrementumot a helyettesítéstől az különbözteti meg, hogy nem az alapegység valamely elemének „újjáépítését” hajtja végre, hanem egy teljesen új egységgel bővíti a szerkezetet. Vagyis „újjáépítés” helyett „hozzáépítésről” beszélhetünk. Nézzük, hogyan jelenik meg a magyar nyelvű korpuszban!

4.1.2.2.1. Ragaszték

A ragaszték szintaktikailag az alapegység végéhez csatlakozik, így terjeszti ki az FKE-et:

(5) (TK12/368: A138)

A: ^VCsak megmondja, ^Vnem?

Ha a fenti példában a prozódiai törést megszüntetnénk, akkor is jól formált szintaktikai formulát kapnánk. A ragaszték tehát grammatikailag kizárólag az alapegység végéhez illeszthető.

⁶ A specifikáló helyettesítés egy, az alapegységben megjelenő kategóriát szűkít.

4.1.2.2.2. Beillesztés

A beillesztés inkrementum a ragasztékkal ellentétben nem az alapegység végéhez illik, hanem annak belsejébe, vagyis egy olyan elemet csatolunk a lehetséges lezárási pont után az alapegységhez, amely ott „nincs a helyén.”

(6) (TK10/194: Ap65)

A: ^VKó-csokolomot köszönt □ ^Vkettőt!

Ha a *kettőt* inkrementumot az alapegységbe illeszteni, vagyis kiterjesztés nélkül próbálnánk újraszerkeszteni az FKE-t, a forduló így hangzana: *Két csokolomot köszönt!* Ez azt jelenti, hogy a mennyiséget jelölő elem az alapegység fókuszban álló főnévi csoportjának kvantora lenne, és így számnévi bővítményként nem kapna esetjelölést. Ha azonban a példában látott módon kiterjesztés formájában illesztjük az alapegységhez, főnévvé válik, és jelöltnek kell lennie. A jelöltség pedig bizonyítja, hogy az inkrementumban szereplő lexéma „nincs a helyén”, szintaktikailag korábban kellene megjelennie.

Az egyes kiterjesztéstípusok a korpuszban a következőképpen oszlanak meg:

Folytonos csatolmányok	Tiszta csatolmányok				
	Helyettesítés			Valódi inkrementumok	
	Specifikáló	Javító	Referenciális azonosító	Ragaszték	Beillesztés
52	6	8	10	12	52

1. táblázat

A kiterjesztéstípusok megoszlása a korpuszban

4.2. Ragaszték vagy beillesztés? A magyar szórend

A fenti táblázatban szembevetendő, hogy a korpusz valódi inkrementumain belül jóval kevesebb ragasztékkal találkozunk, mint beillesztéssel. Olyan valódi inkrementumok is előfordulnak a korpuszban, melyek megítélése problémát jelent:

(7) (TK1/47: A19)

A: ^VMajd te is repülsz! □ *Gondolatban!*

A fenti kiterjesztés első pillantásra ragasztéknak tűnik, hiszen szintaktikailag illeszkedik az alapegység végéhez. Ha azonban közelebbről megvizsgáljuk, be kell látnunk, hogy nemcsak az alapegység végéhez, hanem a belsejébe, de akár az elejéhez is csatolhatnánk, mivel a magyarban, szabad szórendű nyelv lévén, a szintaktikai szabályok ezt megengedik. A magyarban a beillesztés tehát lehet jelöletlen is, ezért a ragasz-

ték és a beillesztés elkülönítése nehézséget jelent. Ha a valódi inkrementum jelölt (l. (6) példa), akkor biztosan beillesztés, hiszen a jelöltség egyértelmű információt nyújt arról, hogy a kiterjesztés az alapegység mely frázisába illeszthető be.

A problémát a jelöletlen valódi inkrementumok jelentik. Esetükben a prozódia segíthet annak eldöntésében, hogy beillesztéssel vagy ragasztékkal van-e dolgunk. A beillesztés ugyanis, mivel potenciálisan az alapegységbe helyezhető, megjelenhetne annak topik-, kvantor- vagy fókuszpozíciójában.⁷ Ha potenciális kvantor vagy fókusz, akkor mondathangsúlyt kap:

(8) (TK10/229: Ap73)

Ap: 'Harmincöt évesen maradt özvegy. □ 'ÖT gyerekkel.

Ebben az esetben a valódi inkrementum egyértelműen beillesztés. Ha viszont hangsúlytalan, lehet egyrészt potenciális topik (vagyis beillesztés), de lehet ragaszték is.⁸ A (7) példa kiterjesztése hangsúlytalan, mert prozódiai kiemelése kizárólag szünettel történik. Akkor tekinthető tehát egy valódi inkrementum egyértelműen ragasztéknak, ha sem potenciális topikként, sem potenciális kvantorként, sem potenciális fókuszként nem értelmezhető.

A magyarban egyedül az utókérdések esetében nyilvánvaló, hogy amennyiben tiszta csatolmányként jelennek meg,⁹ kizárólag a ragaszték szerepét tölthetik be. Az utókérdés ugyanis inherens módon kizárólag az FKE végéhez csatlakozhat:

(9) (TK4/8: S4)

S: Igen! □ Volt, aki azt felvette. □ Elment az ilyen beruházásokra, sok vállalkozónak, mindenkinek. □ ⊥Az 'be feneketlen! ^Nem?

A: [Azt hiszem.

A fenti példában az átfedés is bizonyítja, hogy ebben az esetben az utókérdés tiszta csatolmány. A beszélgetőpartner a prozódiai törés miatt váltásreleváns helyként észleli a szintaktikai lezárási pontot.

A magyarban tehát a ragaszték és a beillesztés elkülönítéséhez a prozódia nyújthat támpontot. Ez azért érdekes, mert Couper-Kuhlen – Ono (2007) a valódi inkrementum két típusát csupán szintaktikai kritérium (szórendi kötöttség) alapján differenciálta. Mivel azonban a magyarban a szórendet a diskurzus-konfiguráció irányítja, tehát létrejöttét kommunikációs szempontok határozzák meg (É. Kiss 1992), a ragaszték és a beillesztés megkülönböztetéséhez további eszközökre van szükség. Ilyen eszköz a prozódia.

⁷ A fókusz-, topik-, ill. kvantorpozícióról bővebben l. É. Kiss 1992: 101–4, 105–8, 151–3.

⁸ Az, hogy a potenciális topik szerepű beillesztés és a ragaszték hogyan különíthető el egymástól, további vizsgálatot igényel.

⁹ A korpusz folytonos csatolmányként megjelenő utókérdéseket is tartalmaz.

5. A prozódiai integráció és kiemelés eszközei

5.1. A prozódiai integráció eszközei (folytonos csatolmányok)

A korpusz 52 folytonos csatolmányt tartalmaz. A folytonos csatolmányok definíció szerint prozódiai törés nélkül illeszkednek az alapegységhez:

(10) (TK8/115: S41)

S: \downarrow Ez olyan, hogy \uparrow látod, ezért E-E- \downarrow Ettől akarlak megóvni, \downarrow jó kis Kati koma, hogy ilyen nagyravágyó legyél mert \downarrow sok ilyen van!

(11) (TK2/197: K73)

K: \downarrow Jó így ezzel a mártással.

Ezek a csatolmányok (és korpuszom minden folytonos csatolmánya) dallamukkal, tempójukkal, hangerejükkel és a szünet hiányával is integrálódnak az alapegységbe. Ez azt jelenti, hogy az alapegység intonációs kontúrja folytatódik, a kiterjesztések tempója és hangereje megegyezik az alapegység tempójával és hangerejével.

5.2. A prozódiai kiemelés eszközei (tisztá csatolmányok)

A korpusz tisztá csatolmányai prozódiai szempontból változatosabb képet mutatnak a folytonos csatolmányoknál. Az alapegységből való prozódiai kiemelésük a fent említett eszközök (szünet, dallam, hangerő, tempó) számos variációjával megvalósulhat.

5.2.1. Helyettesítés

A korpusz 24 helyettesítése között találunk olyanokat, amelyek a prozódiai kiemelés szinte minden eszközét tartalmazzák:

(12) (TK10/238: Ap75)

Ap: \downarrow Beíratta \downarrow a \downarrow lányokat az iskolába, \downarrow meg \downarrow ()ket vállalt \downarrow meg \downarrow (). \square \downarrow Jószágot tartott \downarrow mint Mama! \square \downarrow Hízót \downarrow ,

Itt a kiterjesztés előtti szünet után a beszédtempó növekedése, valamint az alapegység utolsó és az új kontúr első szótagja közötti dallamváltás (félíg esőről emelkedőre) okozza a kiterjesztés prozódiai kiemelését. A kiterjesztés hangereje az alapegységéhez képest változatlan. A prozódiai kiemelés az eszközök más kombinációjával is megvalósulhat a helyettesítés létrejöttékor.

5.2.2. Valódi inkrementum

Korpuszomban a ragasztékok és a beillesztések prozódiai kiemelése szintén változatos képet mutat. A (13) példában egy olyan ragasztékot láthatunk, amelynél kizárólag a dallamváltás biztosítja a prozódiai törést az alapegység és a kiterjesztés között. Az

alapegység elődallammal indul, majd eső lesz. A kiterjesztés dallama lebegő-eső, hangereje és tempója megegyezik az alapegységével:

(13) (TK4/8: S4)

S: Igen! □ Volt, aki azt felvette. □ Elment az ilyen beruházásokra, sok vállalkozónak, mindenkinek. □ \perp Az \backslash be feneketlen! \wedge Nem?

A 2. táblázatban összefoglalom a tiszta csatolmányok prozódiai jellemzőit korpuszomban. A számok a prozódiai kiemelés egyes eszközeinek megoszlását mutatják a tiszta csatolmányok típusai között.

		A tiszta csatolmány típusa		
		Helyettesítés	Beillesztés	Ragaszték
A prozódiai kiemelés eszközei	Szünet	8	22	4
	Dallam	23	42	12
	Hangerő	3	5	1
	Tempó	9	13	3

2. táblázat

A prozódiai kiemelés eszközeinek megoszlása a korpusz tiszta csatolmányai esetén
(Egy kiterjesztés során több eszközt is alkalmazhat a beszélő)

Az értékek jól mutatják, hogy a prozódiai kiemelés legnagyobb arányban használt eszköze a dallamváltás. Ez azt jelenti, hogy a beszélők leggyakrabban az intonációs kontúr megszakításával, az alapegység utolsó szótagja és a kiterjesztés 1-3. szótagja közötti dallamváltással hajtják végre a prozódiai kiemelést. Ez természetesen gyakran kombinálódik a többi eszközzel, melyek közül a szünet alkalmazása a leggyakoribb, ezt követi a tempó, majd a hangerő.

6. A kiterjesztések szerepe a beszélőváltásban

A kiterjesztések többféle interakciós funkcióval rendelkezhetnek. Létrejöhetnek azért, mert a beszélőváltás nem történik meg, és az aktuális beszélő egy újabb lezárási pont biztosításával kívánja megadni a lehetőséget a szóátvételre a beszélgetőpartner számára. Ez akkor gyakori, ha a beszélgetőpartner részéről egy elvárt nyelvi cselekvés nem érkezik meg idejében. Mivel ez arculatromboló hatású (Davidson 1984), az aktuális beszélő a csönd kitöltése érdekében dönthet a forduló kiterjesztése mellett. Az aktuális beszélő eredeti célja ilyenkor a szóátadás, ezért a kiterjesztés előtt komplex lezárást alkalmaz. A komplex lezárás prozódiai lezárást is jelent, ez az interakciós szándék tehát tiszta csatolmánnyal párosul. Ha az aktuális beszélő komplex lezárási pontot hoz létre, ám mégsem kívánja átadni a szót, a kiterjesztés nem a csönd kitöltését szolgálja, hanem az aktuális beszélő által lényegesnek ítélt információt tartalmaz, melyet például egy komplementumként megjelenő beillesztés formájában közöl. Ha az aktuális beszélő nem kívánja átadni a szót, és nem is kínál fel komplex lezárási pontot a beszélgetőpart-

ner számára, a szintaktikai lezárási pontot egy prozódiailag integrált kiterjesztés követi. A folytonos csatolmány alkalmazása ezt az interakciós szándékot implikálja.

Ha a korpusz összes beszélőváltással kísért kiterjesztését megvizsgáljuk, választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy a fentebb felsorolt interakciós szándékok valóban differenciálhatók-e a kiterjesztések prozódiai integráltsága alapján.

Korpuszom 140 kiterjesztése közül 30 (21,4%) található forduló belsejében, 65 (46,4%) kísért átfedés nélküli beszélőváltással, és 45 (32,1%) fordul elő átfedéssel. Láthatjuk, hogy a legtöbb kiterjesztés átfedés nélküli beszélőváltással valósul meg. Ez a tény nem a kiterjesztés jelenségével függ össze, hanem a konverzációs partnerek együttműködéséből fakad (Sacks, Schegloff és Jefferson 1974). A legtöbb beszélőváltás ugyanis átfedés nélkül valósul meg. Ez azt jelenti, hogy amennyiben az átfedés nélküli beszélőváltást kiterjesztés előzi meg, a kiterjesztés lehet folytonos, ill. tiszta csatolmány is. Ezt bizonyítja, hogy korpuszomban a folytonos, ill. tiszta csatolmányok az egész korpuszban mért arányuknak megfelelően jelennek meg átfedés nélküli beszélőváltással (26 folytonos, 39 tiszta csatolmány).

6.1. Átfedéssel megjelenő kiterjesztések

Az átfedéssel megjelenő kiterjesztések esetében felvetődik a kérdés, hogy az átfedés összefügg-e a kiterjesztések prozódiai kapcsolódási módjával, és ha igen, hogyan. Nézzük, hogyan oszlanak meg az egyes kiterjesztéstípusok az átfedések megvalósulási módjaihoz viszonyítva!

		Folytonos csatolmány	Tiszta csatolmány		
			Hely.	Beill.	Rag.
Az átfedés kezdőpontja	Az alapegység lehetséges lezárási pontja előtt	3	0	6	1
	Az alapegység lehetséges lezárási pontján	1	2	5	3
	Az alapegység lehetséges lezárási pontján túl	12	4	6	2

3. táblázat

Átfedéssel megjelenő kiterjesztések a korpuszban

A korpusz 52 folytonos csatolmánya közül 16 (30,8%) jelenik meg átfedéssel, 88 tiszta csatolmánya közül pedig 29 (33%). Megfigyelhető, hogy míg a tiszta csatolmányok megközelítőleg egyenletes arányban oszlanak meg az átfedéstípusok között, az átfedéssel kísért folytonos csatolmányok többnyire olyan átfedéssel jelennek meg, melynek kezdőpontja az alapegység lehetséges lezárási pontján túl található. Hogy ennek okát feltárhassuk, azt is tisztáznunk kell, mit is jelent interakciós szempontból az átfedés indításának a kiterjesztés kezdőpontjához viszonyított helyzete.

6.1.1. Átfedés indítása a lehetséges lezárási pont előtt

Ha az átfedés kezdőpontja az alapegység lehetséges szintaktikai lezárási pontja előtt helyezkedik el, az azt jelenti, hogy az aktuális beszélő már úgy indítja el a kiterjesztést, hogy fordulója átfedésben van a következő beszélő fordulójával. Ilyenkor a forduló kiterjesztése azt a beszélői szándékot implikálja, hogy a beszéd jogáért való versengés során az aktuális beszélő a beszélgetőpartner próbálkozása ellenére magánál akarja tartani a szót.

A korpuszban mindössze 3 folytonos csatolmány fordul elő ebben a pozícióban, vagyis a kiterjesztések ritkán integráltak prozódiailag, ha egy már korábban elindított átfedéssel jelennek meg. A korpuszban található ilyen jellegű kiterjesztések többsége beillesztés, vagyis prozódiailag kiemelt:

(14) (TK11/70: Ap23)

Ap.: 'Nem. 'Szeretek örömet szerezni. 'MÁSOKNAK.

A: [Megint tankoltál?

A (14) példában az első beszélő úgy emeli ki kiterjesztését, hogy az alapegység első dallama után egy újabb eső dallamot csatol. A kiemeléshez a hangsúly is hozzájárul, mivel a kiterjesztés dallama karakterdallam, és a karakterdallamok indító szótagja főhangsúlyos.

A korpusz átfedéssel megjelenő kiterjesztéseinek mindössze 22,2%-a tartozik ebbe a csoportba. Ez azzal magyarázható, hogy az első beszélő a kiterjesztés elindításának pillanatában már tudatában van annak, hogy a kiterjesztésben közlésre szánt információ az átfedés miatt esetleg nem jut el a beszélgetőpartnerhez.

6.1.2. Átfedés indítása a lehetséges lezárási ponton

Ha az átfedés kezdete egybeesik az FKE lehetséges szintaktikai lezárási pontjával, az azt jelenti, hogy a beszélgetőpartner kihasználja az aktuális beszélő által sugallt lehetőséget, és a megjósolt lezárási pillanatában elkezd saját fordulóját. Előfordulhat azonban, hogy az aktuális beszélő mégsem zárja le fordulóját, hanem kiterjesztéssel bővíti azt. Ekkor jön létre átfedés.

Ilyen jellegű átfedéssel a korpusz kiterjesztéstípusai közül főleg tiszta csatolmányok jelennek meg (az átfedéssel megjelenő kiterjesztések 24,4%-a). A (15) példában egy helyettesítés illusztrálja a jelenséget:

(15) (TK4/145: A46)

A: 'A papa. 'Ő akarta, 'AZ ÉN APÁM.

S: [Ja:, igen? Akkor bocsánat.

Az, hogy az ilyen átfedés főként tiszta csatolmányok esetén jön létre, azzal magyarázható, hogy a folytonos csatolmányok nem mutatnak prozódiai törést a lehetséges szintaktikai lezárási ponton, vagyis egy intonációs kontúrt alkotnak az alapegységgel. Ez azt jelenti, hogy az aktuális beszélő prozódiailag nem jelzi, hogy fordulója szintak-

tikai lezárási ponthoz közeledik, ezért a beszélgetőpartner nem indít saját fordulót a potenciális lezárási ponton. A tiszta csatolmányok ellenben prozódiailag kiemelkednek az alapegységből, esetükben a szintaktikai lezárási pont prozódiai töréssel együtt jelenik meg, a beszélgetőpartner ezért ilyenkor nagyobb valószínűséggel veszi át a szót, ha ez a lehetséges lezárási pont elérkezik.

6.1.3. Átfedés indítása a lehetséges lezárási ponton túl

Végül vizsgáljuk meg azokat az átfedéseket, amelyek kezdőpontja a kiterjesztés belsejére esik! A korpusz átfedéssel megvalósuló kiterjesztései közül 24 (53,3%) tartozik ebbe a csoportba. Ebből 12 folytonos csatolmány (az átfedéssel megjelenő folytonos csatolmányok 75%-a), és 12 tiszta csatolmány (az átfedéssel megjelenő tiszta csatolmányok 41%-a). A (16) példa folytonos csatolmányt tartalmaz:

(16) (TK10/18: A7)

A: [˘]NINCS OTT [˘]HÁT gyere most [˘]egyél mert [˘]melegítem!

Ap: [Figyelj, fogadjunk, megtalálom! Most figyelj!

Megfigyelhetjük, hogy míg a korpusz átfedéssel megjelenő folytonos csatolmányainak többsége ide tartozik, az átfedéssel megjelenő tiszta csatolmányoknak 41%-a jelenik meg ezzel az átfedéstípussal. Vagyis ha egy folytonos csatolmány átfedéssel jelenik meg, az általában olyan átfedés, amely a lehetséges szintaktikai lezárási ponton túl, tehát a kiterjesztés belsejében kezdődik. Mi lehet ennek az oka? Mivel a folytonos és a tiszta csatolmányok közötti különbség prozódiai, a választ a prozódia adja meg. A folytonos csatolmányok ugyanis prozódiailag integrálódnak az alapegységbe, tehát az aktuális beszélő prozódiailag nem jelzi az alapegység szintaktikai lezárási pontjának közeledtét a beszélgetőpartner számára. A beszélgetőpartner ezért csak a kiterjesztés végén elhelyezkedő szintaktikai lezárási ponthoz igazodik, amikor átveszi a szót (vagyis ugyanaz a mechanizmus működik, amely a (14) példában, csak egy szintaktikai lezárási ponttal eltolódva).

6.2. Szintaxis vagy prozódia?

Láthattuk tehát, hogy a korpuszban az átfedéssel kísért folytonos csatolmányok esetén általában az alapegység lehetséges szintaktikai lezárási pontján túl, tehát a kiterjesztés belsejében indul az átfedés. Ha tehát az aktuális beszélő prozódiailag integrálja a kiterjesztést az alapegységbe, a beszélgetőpartner az alapegység és a kiterjesztés közötti szintaktikai lezárási pontot általában nem tekinti elegendőnek a szóátvételhez. Erről tanúskodnak az átfedés nélküli beszélőváltások is.

Ez azt jelenti, hogy az integrált kiterjesztések előtt, kezdőpontján, ill. alatt a lehetséges beszélőváltás kisebb eséllyel, ill. később valósul meg, mint a kiemelt esetben, tehát a prozódia a váltásreleváns pontok meghatározása során felülírja a szintaktikai határokat. Mindez a szűrőmodell (Auer 1996: 85; Ford – Thompson 1996) érvényességét látszik bizonyítani, mely szerint a prozódia egyfajta szűrőként működik

a szintaxis és a szóátvétel között. A szűrőt a beszélgetőpartner annak eldöntésére használja, hogy a lehetséges szintaktikai lezárási helyek közül melyek a lehetséges forduló-lezárások. Az aktuális beszélő pedig szintén a prozódia segítségével jósolja meg a beszélgetőpartner számára, hogy lehetséges-e a beszélőváltás. Ez a magyarázata annak, hogy a korpusz prozódiailag integrált folytonos csatolmányai esetében csupán egyszer történik átfedés az alapegység és a kiterjesztés közötti szintaktikai lezárási ponton. A prozódia tehát fontos szerepet játszik a váltásreleváns hely előrejelzésében, illetve felismerésében mind az átfedéssel, mind az anélkül történő szóátvételek esetén.

7. A forduló-kiterjesztés a magyarban más nyelvekkel összevetve

Végül nézzük meg, hogy néhány más, a szakirodalomban ebből a szempontból eddig vizsgált nyelv viszonylatában hogyan jellemezhető a magyar a forduló-kiterjesztés jelenségét tekintve!

7.1. A kiterjesztéstípusok eloszlása különböző nyelvekben

Couper-Kuhlen és Ono (2007) angol, német és japán nyelvű korpuszban végzett összehasonlító vizsgálatokat az FKE kiterjesztésének tárgykörében. Eredményeik lehetővé teszik, hogy a magyar nyelv vizsgálata során tett megállapításainkat összevegyesítsük velük.

Couper-Kuhlen és Ono a következő táblázatban összegzik vizsgálatuk eredményeit:

Az FKE kiterjesztésének típusai	Angol	Német	Japán
Folytonos csat.	nem gyakori	gyakori	gyakori
Helyettesítés	gyakori	gyakori	gyakori
Ragaszték	leggyakoribb	nem tagmondatnyi: nem gyakori, tagmondatnyi: gyakori	kizárólag tagmondatnyi (nem gyakori)
Beillesztés	nem gyakori	leggyakoribb	nagyon gyakori

4. táblázat

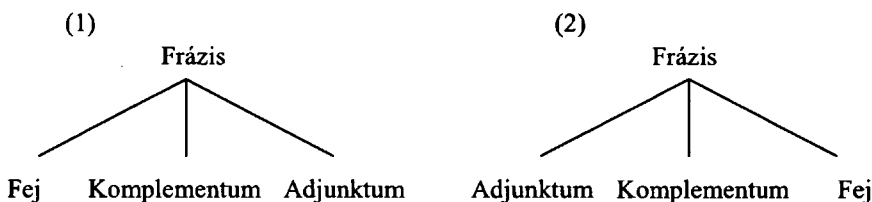
Az FKE-folytatás preferenciáinak összefoglalása (Couper-Kuhlen – Ono 2007: 546)

A táblázatból kitűnik, hogy a beillesztések és a ragasztékok gyakoriságát tekintve az angol és a japán két szélsőséget képvisel. Míg az angolban a leggyakoribb kiterjesztéstípus a ragaszték, a beillesztés pedig nem gyakori, a japánban az utóbbi inkrementum fordul elő nagy számban, és a ragaszték ritka. Couper-Kuhlen – Ono (2007: 546) rámutat, hogy a különbség nemcsak a kiterjesztések gyakoriságában, hanem szintaktikai megjelenési formájában is megnyilvánul. Az angolban a ragaszték sokféle formában előfordulhat, a japánban viszont kizárólag tagmondatként. A japán

beillesztésekre ezzel szemben jellemző a szintaktikai forma változatossága, akár a mondat potenciális központi elemei (core element) is lehetnek.

A német a fenti szempontok alapján az angollal és a japánal összehasonlítva köztes pozíciót foglal el; amikor az alapegységben jelen van a mondatkeret (Satzklammer), akkor a japánhoz áll közelebb, amikor viszont az alapegységben nincs jelen a mondatkeret, akkor inkább az angolhoz hasonlóan viselkedik.¹⁰

A fenti különbségeket Couper-Kuhlen és Ono (2007: 547) a nyelvek argumentum-konfigurációs mondatstruktúrájával, vagyis a frázison belüli bal-, ill. jobbfejséggel magyarázza. Az első esetben (1) a frázisfejek a bal oldalon helyezkednek el, őket követik a komplementumok, az opcionális elemek (adjunktumok) pedig csak a komplementumok után tehetők ki. A második esetben (2) mindennek a tükörképe figyelhető meg. Az (1) szerkezet az angol, a (2) a japán szintaktikai szerkezetére jellemző.

2. ábra

Bal-, ill. jobbfejú szintaxis (Couper-Kuhlen – Ono 2007: 547)

Az angolban a ragasztékok nagy száma az argumentum-konfigurációs mondatstruktúrával magyarázható. Mivel az adjunktum az angol szintaktikai szerkezet (1) miatt az alapegység végén helyezkedik el, akkor is „természetes helyén” fog állni, ha ragasztékként, vagyis kiterjesztés formájában csatlakozik az alapegységhez. Az angol morfológiai szegénysége játszik szerepet viszont abban, hogy beillesztések ritkán fordulnak elő a nyelvben. Morfológiai jelöltség nélkül ugyanis nem dönthető el, hogy a beillesztés az alapegységen belül hová illik.

A japánban ezzel szemben a ragaszték ritka, a gyakori kiterjesztéstípus a beillesztés. A ragasztékok kis számának itt is a kötött szórendű (igevégi) mondatstruktúra az oka. A beillesztések gyakorisága is magyarázható a nyelv szintaktikai szerkezetével, hiszen a fej után kitett inkrementum (annak jobb oldali elhelyezkedése miatt) már biztosan nem lesz a „helyén”. Az esetjelölés megléte miatt azonban eldönthető, hogy az alapegységen belül hová illeszthető be, tehát a nyelv morfológiai gazdagsága is segíti a beillesztések alkalmazhatóságát.

¹⁰ A mondatkeret (Satzklammer) független mondatban bal oldalt egy finit, jobb oldalt egy nem finit igei részből vagy igeekötőből áll, alárendelt mondatban pedig bal oldalt egy mondatbevezetőből, jobb oldalt pedig a finit igealakból tevődik össze. Ha a mondatban nincs jelen a mondatkeret, akkor az ige az igei csoportnak a bal periferiáján áll.

Vizsgálataim során kiderült, hogy a magyarban a leggyakrabban használt inkrementumok a folytonos csatolmány és a beillesztés. A helyettesítések száma már kisebb, a ragaszték pedig a legritkább inkrementum (l. 1. táblázat).

Korpuszom beillesztései között mind frázisbeli bővítmények, mind frázisok előfordulnak. A frázisbeli bővítmények beillesztésként való gyakori alkalmazásának oka egyrészt a magyar morfológiai gazdagsága, másrészt a frázisok többségének kötött szórendje (a frázisok többségében a fej a jobb oldalon helyezkedik el). A frázisok beillesztésként való alkalmazásának esetében viszont a diskurzus-konfigurációs mondat-szerkezet (É. Kiss 1995) prozódiajával magyarázható az, hogy következtethetünk a frázis potenciális alapegységbeli pozíciójára. A főhangsúly hiánya, ill. megléte alapján ugyanis eldönthető, hogy topik-, ill. kvantor- vagy fókuszbeillesztéssel állunk-e szemben,¹¹ azaz a beillesztés potenciálisan az alapegység topik-, ill. kvantor- vagy fókuszpozíciójába illeszthető-e.

A magyar vizsgálata megerősítette Couper-Kuhlen – Ono (2007) azon felismerését, hogy az egyes nyelvek szintaktikai szerkezete tükröződik a kiterjesztéstípusok eloszlásában; a kiterjesztéstípusok eloszlásának tipológiáját pedig gazdagította egy olyan nyelvvel, amelyben a beillesztés alapegységbeli helyének felismerésében szerepet játszik a prozódia is.

7.2. A szintaxis és a prozódia szerepe különböző nyelvekben

A prozódia és a szintaxis szerepe, egymáshoz való viszonyuk az FKE lehetséges lezárási pontjának meghatározásában szintén nyelvenként eltérő. Az angolban Ford és Thompson (1996) komplex váltásreleváns helyekről beszél, amelyek szintaktikai, intonációs és pragmatikai lezárással egyaránt rendelkeznek. A szintaxis mellett tehát a prozódia is fontos szerepet játszik az FKE lehetséges lezárási pontjának meghatározásában. Couper-Kuhlen és Ono erre reflektálva megjegyzi, hogy bár nem teljesen irreleváns az intonáció szerepe a váltásreleváns hely meghatározásában az angolban, az intonációs lezárási pontos definíciója még nem tisztázott (Couper-Kuhlen – Ono 2007: 517).

Auer német korpuszon végzett vizsgálatai alapján a szintaxis és a prozódia fínom együttműködéséről beszél, mégis a szintaxisnak fontosabb szerepet tulajdonít. Hangsúlyozza, hogy bár a prozodiának megvan az a képessége, hogy beszéd közben felülírja a szintaktikai határokat, a szintaxis prioritást élvez (Auer 1996: 75). Couper-Kuhlen és Ono német nyelven végzett vizsgálatai ezt megerősítették (Couper-Kuhlen – Ono 2007: 527). Kimutatták, hogy a németben az FKE végén a mondatkeret miatt erősebb a szintaktikai zárlat, mint a prozódiai, vagyis az aktuális beszélő és a beszélgetőpartner főként a szintaxisra támaszkodik a váltásreleváns helyek jóslása, illetve észlelése során.

A japánban a szintaktikai lezárási pontok nem mindig párosulnak prozódiai lezárással (Couper-Kuhlen – Ono 2007: 537). Az FKE lehetséges lezárási pontjának

¹¹ A kvantált kifejezésként megjelenő beillesztés felismeréséhez természetesen hozzájárul a kvantor típusa is.

meghatározásához tehát a szintaktikai lezárás mellett valószínűleg a prozódia is szükség van. Az azonban, hogy a japánban a prozódia és a szintaxis hogyan működik együtt a beszélőváltás során, további vizsgálatokat igényel.

A magyarban a prozódia fontos szerepet játszik a váltásreleváns helyek előrejelzésében, illetve felismerésében mind az átfedéssel, mind az anélkül történő szóátvételek esetén. Az integrált kiterjesztések előtt, kezdőpontján, ill. alatt a lehetséges beszélőváltás kisebb eséllyel, ill. később valósul meg, mint a kiemelték esetében, tehát a prozódia a váltásreleváns pontok meghatározása során felülírja a szintaxist. Mindez arra mutat, hogy a magyarban az aktuális beszélő és a beszélgetőpartner interakciójában érvényesül a szűrőmodell.

8. Összegzés

Dolgozatomban bemutattam a fordulókiterjesztés néhány aspektusát a magyarban. Arra kerestem a választ, hogy a magyarban milyen kiterjesztéstípusok fordulnak elő, prozódiailag hogyan kapcsolódnak az FKE alapegységéhez, és ez összefügg-e (és ha igen, hogyan) a beszélőváltással. A kiterjesztéstípusok vizsgálata megmutatta, hogy a magyarban a diskurzus-konfigurációs mondatszerkezettel összhangban a beillesztés a leggyakoribb tiszta csatolmány, és e mondatszerkezet prozódiaja segíthet a ragaszték és a beillesztés elkülönítésében is. A kiterjesztések alapegységhez való prozódiai kapcsolódásának vizsgálata azt az eredményt hozta, hogy a magyarban a kiterjesztés prozódiai kiemelésének leggyakoribb eszköze a dallamváltás, és a prozódiai kapcsolódás összefügg a beszélőváltással. Az aktuális beszélő akkor kerüli el leghatékonyabban az átfedéssel kezdődő szóátvételt, ha kiterjesztését prozódiailag integrálja az alapegységbe. A prozódia és a szintaxis beszélőváltásban betöltött szerepével kapcsolatban vizsgálatom a szűrőmodellt igazolta, vagyis azt, hogy az aktuális beszélő és a beszélgetőpartner interakciójában a prozódia felülírja a szintaxist. Végül a magyart megkísérletem elhelyezni a többi vizsgált nyelv között az FKE-kiterjesztések eloszlását tekintve. A magyarban a beillesztés gyakoriságát a frázisbeli bővítmények esetében a morfológiai jelöltséggel és a kötött szórenddel magyaráztam, a frázisok esetében pedig a diskurzus-konfigurációs mondatszerkezet prozódiajával.

A magyaron végzett vizsgálat további bizonyítékot szolgáltatott grammatika és interakció együttműködésére. A dolgozat további vizsgálatok kiindulópontjául szolgálhat, fontos feltárandó kérdés például, hogy a magyarban a potenciális topik szerepű beillesztés és a ragaszték hogyan különíthető el egymástól.

HIVATKOZÁSOK

- Auer, Peter 1996: On the prosody and syntax of turn-continuations, in Elizabeth Couper-Kuhlen – Margret Selting eds.: *Prosody in conversation: interactional studies*, Cambridge, Cambridge University Press, 57–100.

- Couper-Kuhlen, Elizabeth – Tsuyoshi Ono 2007: 'Incrementing' in conversation. A comparison of practices in English, German and Japanese, *Pragmatics* 17: 513–52.
- Davidson, Judy 1984: Subsequent versions of invitations, offers, requests and proposals dealing with potential or actual rejection, in J. Maxwell Atkinson – John Heritage eds.: *Structures of social action. Studies in conversation analysis*, Cambridge, Cambridge University Press, 102–29.
- É. Kiss Katalin 1992: Az egyszerű mondat szerkezete, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan*, Budapest, Akadémiai, 79–177.
- É. Kiss Katalin 1995: NP Movement, operator movement, and scrambling in Hungarian, in É. Kiss Katalin ed.: *Discourse configurational languages*, New York – Oxford, Oxford University Press, 207–43.
- Ford, Cecilia E. 1993: *Grammar and interaction*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Ford, Cecilia E. – Barbara A. Fox – Sandra A. Thompson 1996: Practices in the construction of turns. The TCU revisited, *Pragmatics* 6: 427–54.
- Ford, Cecilia E. – Sandra A. Thompson 1996: Interactional units in conversation. Syntactic, intonational and pragmatic resources for the management of turns, in Elinor Ochs – Emanuel A. Schegloff – Sandra A. Thompson eds.: *Interaction and grammar*, Cambridge, Cambridge University Press, 134–84.
- Ford, Cecilia E. – Barbara A. Fox – Sandra A. Thompson 2002: Constituency and the grammar of turn increments, in Cecilia E. Ford – Barbara A. Fox – Sandra A. Thompson eds.: *The language of turn and sequence*, Oxford, Oxford University Press, 14–38.
- Iványi Zsuzsanna 2001: A nyelvészeti konverzációelemzés, *Magyar Nyelvőr* 97: 74–93.
- McLaughlin, Margaret L. 1984: *Conversation: how talk is organized*, Beverly Hills – London – New Delhi, Sage Publications.
- Sacks, Harvey – Emanuel A. Schegloff – Gail Jefferson 1974: A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation, *Language* 50: 696–735.
- Schegloff, Emanuel A. 1996: Turn organization: one intersection of grammar and interaction, in Elinor Ochs – Emanuel A. Schegloff – Sandra A. Thompson eds.: *Interaction and grammar*, Cambridge, Cambridge University Press, 52–133.
- Schegloff, Emanuel A. – Harvey Sacks 1973: Opening up closings, *Semiotica* 7: 289–327.
- Selting, Margret 1995: *Prosodie im Gespräch. Aspekte einer interaktionalen Phonologie der Konversation*, Tübingen, Niemeyer.
- Varga László 1994: A hanglejtés, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan II: Fonológia*, Budapest, Akadémiai, 468–549.

FÜGGELÉK

1. A korpusz adatai

Diktafonnal rögzített természetes konverzációk (85'11" 11440 szó)

TK1: 5'52" 767 szó

TK2: 7'33" 1372 szó

TK3: 43" 139 szó

TK4: 9'10" 1605 szó

TK5: 1' 171 szó

TK6: 19" 41 szó

TK7: 31" 105 szó

TK8: 5'04" 1140 szó

TK9: 15" 43 szó

TK10: 10'57" 1766 szó

TK11: 5'06" 826 szó

TK12: 38'41" 3465 szó

2. Átírási konvenciók

2.1. Konverzációelemzési átírási konvenciók

- (.) mikropauza; nagyon rövid szünet, körülbelül egy szótagnyi hosszúságú
- (2.0) megmért szünet (másodperc.tizedmásodperc)
- nem a bal oldali zárójel az átfedés kezdetét jelzi
- [persze
nem a jobb oldali zárójel az átfedés végét jelzi
persze]
- = egyenlőségjel kapcsolja össze ugyanazon beszélő folyamatos megnyilatkozásának részeit, ha azokat a másik beszélő közbeszólása miatt az átírásban el kell szakítani egymástól; egyenlőségjel jelöli azt is, ha két megnyilatkozás között nincsen intervallum, de átfedés sincs
- .h lélegzetvétél
- .hh hangosabb, hosszabb lélegzetvétél
- () érthetetlen közlést jelöl
- aha, a vessző a szó végén emelkedő intonációt jelez
- aha. a pont a szó végén eső intonációt jelez, amely nem minden esetben esik egybe a megnyilatkozás végével
- AHA a nagybetűvel való kiemelés a hangerő növekedését jelzi
- a:ha a kettőspont a magánhangzó megnyúlását jelzi
- a kötőjel a megszakítás jele
- ((torokköszörülés)) a kettős zárójel a nemnyelvi hangjelenségeket jelzi
- > < a jel két eleme közé eső beszédszakasz tempója gyorsabb

2.2. Dallam- és hangsúlyprozodémák (Varga 1994: 496)

$\backslash x, \downarrow x, \vee x$	az „eső jellegű” (eső, félig eső, illetve eső-emelkedő) karakterdallamok és az őket indító főhangsúlyos szótagok egyesített jelei
$\downarrow x, \succ x$	a „lebegő jellegű” (emelkedő, magas szinttartó) karakterdallamok és az őket indító főhangsúlyos szótagok egyesített jelei
$\wedge x$	a „lebegő-eső jellegű” karakterdallamok és az őket indító főhangsúlyos szótagok egyesített jelei
$\rightarrow x$	a függelékdallam kezdete
$\perp x$	az elődallam kezdete
x	mellékhangsúlyos szótag
NINCS JEL	hangsúlytalan szótag
(x előtt)	

2.3. Szünetprozodémák (Varga 1994: 497)

\square	szünet
NINCS JEL	nincs szünet
(két x között)	

3. A korpusz kiterjesztései

3.1. Folytonos csatolmányok

(TK1/11: A5)

A: \wedge Neked tetszik kisfiam?

(TK1/25: A20)

A: \downarrow Te is vedd ki őket ide!

(TK1/41: S14)

S: \downarrow Már hármát megettem ma!

(TK2/85: A22)

A: \perp Ja \downarrow igen, \downarrow találkoztunk mert a \square \downarrow vécén voltam.

(TK2/123: S49)

S: \vee Attól hizunk évek óta.

(TK2/126: K44)

K: \downarrow Igen, \downarrow attól vagyunk \wedge ilyen \downarrow egészségesek nem?

(TK2/197: K73)

K: \downarrow Jó így ezzel a mártással.

(TK2/204: K74)

K: 'A mártást ^elkérhetem **megint**?

(TK2/230: A61)

A: 'Azt mondja a Tóth Lali, ő nem tud □ 'rajzolni is meg énekelni is **együtt**. ((nevetés))

(TK3/20: K6)

K: ^Nem is fog tanítani? 'De azért ^itt marad **nem**?

(TK4/125: K35)

K: ^Lezárták **nem**?

(TK4/141: S55)

S: 'Akarták a mi házunkat is ^parókiának is elcserélni **nem**?

(TK4/132: A44)

A: 'De annak három telke van **már**!

(TK4/169: A55)

A: 'Mm, ^akkor mindig volt valami, \csak hogy a mamával ellenkezzen **szerintem**.

(TK4/179: S66)

S: 'Hát aztán. 'Röhögjél ki, \mindennap járok **aztán egy szót nem szólok**.

(TK4/183: K42)

K: ^De akkor már beteg volt **nem**?

(TK8/115: S41)

S: 'Ez olyan, hogy >látod, ezért E- E- 'Ettől akarlak megóvni, 'jó kis Kati koma, hogy ilyen nagyravágó legyél **mert \sok ilyen van!**

K: [De én nem vagyok nagyravágó, fejezd már ezt be!

(TK10/8: K2)

K: 'Én akkor \ide ülök **melléd!**

A: [A gyerekek szívatnak itt engem!

(TK10/9: Ap4)

Ap: 'Hát a gyerek 'pot pattog itt a faggyúért **meg mindenki itt**

A: [Én pattogok, nem a gyerek!

(TK10/18: A7)

A: ^vNINCS OTT 'HÁT gyere most 'egyél mert melegítem!

Ap: [Figyelj, fogadjunk, megtalálom! Most figyelj!]

(TK10/81: A29)

A: 'Engedj már mert megég a 'pü ebéded!

Ap: [() titkot a Kata árulta el.

(TK10/83: A30)

A: 'Há 'kár volt elmondanod mert 'száznegyven forintot ráfizettél!

(TK10/100: Ap38)

Ap: 'De viszont 'Katika kint volt az előbb 'szólt nekem hogy jöjjen ebédelni.

K: [((nevetés))]

(TK10/152: Ap57)

Ap: 'Most 'vittem a temetőbe nagyon sokat me:rt 'lehet hogy addigra elnyílik.

(TK10/231: Ap74)

Ap: 'Fölakasztotta a koma magát mikor a 'Szabó tizenegy hónapos volt.

K: [Hűűű!]

(TK10/234: K74)

K: 'Biztos azért akasztotta fel magát, 'mert 'nem tudta a családját eltartani nem?

(TK10/249: A90)

A: ^vTanyán laktak 'kinn valahol nem?

(TK11/34: K8)

K: 'Fúúú! □ 'De mért pont 'hetet kértél mikor 'négyen vagyunk?

(TK11/69: A27)

A: ^vMáma pénzt váltottál azért ő 'vásárolsz ennyire!

(TK11/83: Ap27)

Ap: ^vDe hogy ez finom volt asszony!

(TK11/118: A43)

A: 'Az 'biztos! □ 'Mi van 'mért kell verni az asztalt ehhez?

(TK11/130: A49)

A: ^vNem kapcsolta be szerintem.

(TK12/2: K1)

K: 'Ide kirakom ide!

(TK12/10: Ap1)

Ap: 'Szia Kati koma!

(TK12/12: Ap2)

Ap: 'Szia Kati koma!

(TK12/29: Ap10)

Ap: 'Neem, ezt én vettem magamnak **Valentin napra**.

K: [S az anyunak?

(TK12/43: Ap15)

Ap: ^Szia kis majonézem!

A: [Ezt el kell tenni akkor a hogyhívják

(TK12/45: Ap16)

Ap: ^Na mi van kis Mucikám?

A: [Azt mondta, hogy az nagyon jó

(TK12/110: A48)

A: 'Nincs is benne a száma neki!

(TK12/115: A50)

A: 'Legalább szárazzal 't töröld már át szárazzal **legalább**

(TK12/166: K43)

K: 'De fiatalabb anyuci.

Ap: [Fiatalabb sokkal.

(TK12/167: Ap55)

Ap: 'Fiatalabb sokkal.

(TK12/184: K49)

K: ^De apuci, ne haragudj, utoljára mikor jött be ez az anyunál?

A: [Tokaji a legfontosabb neked?

(TK12/189: A78)

A: 'Még ott majd a végén lemosom a: hogyhívjákot is egy másik ruhával.

K: [Felmossam az előszobarészt is?

(TK12/199: A82)

A: 'Szárazzal át kell törölni **nem**?

(TK12/199: A82)

A: 'Mennyire meg van kopva már **ott**!

(TK12/205: A85)

A: 'Kapsold már a villanyt le t-a **gyerekszobában**!

(TK12/210: K57)

K: ^Milyen eseményeknek **apuci**?

(TK12/222: K63)

K: 'Utálják a Jani bácsit **nagyon**

(TK12/239: K71)

K: 'Más is jó **szerintem**.

Ap: [Azért, mert tartós, gyönyörű fát kell ültetni, nem ilyen mezei nyárfát!]

(TK12/279: K87)

K: 'Most meg 'megy jó megint **szóval**.

Ap: [Tudom, hát]

(TK12/374: A153)

A: ^De ki kell csavarni a ruhát először **belőle**.

K: [Jól.]

3.2. Tiszta csatolmányok

3.2.1. Helyettesítések

(TK3/3: A2)

A: 'Számítógépes ilyen □ 'ciradás meghívót kap ^Mind a 'Klári néni csináltatta >'**vagy csinálta**<

S: [És kit búcsúztattok?]

(TK4/145: A46)

A: 'A papa. ^Ő akarta, 'AZ ÉN APÁM.

S: [Ja:, igen? Akkor bocsánat.]

(TK4/155: S60)

S: ^Miért az nagyobb, ^ az a ház?

(TK4/199: A55)

A: 'Nem is találkoztam volna, 'így van. □ 'Ott lennék 'vénlány. 'Vagy tanító.

(TK4/243: A69)

A: 'Olyanokat 'nyelsz! 'AkkoráKAT!

(TK8/86: S29)

S: 'Nem lesznek ezek sokáig együtt, ez 'kizsarolja a Zolit, □ 'ez a nő,

A: [Mind a kettő ilyen
akkor, ezek szerint.

(TK10/145: K39)

K: 'Oldalt □ ^ugyanolyan orgonabokrok vannak, mint régen? □ ^Végig az út mentén?

(TK10/178: A64)

A: 'Az a 'barátnője a 'Zolinak. 'Nem a Zolinak, 'a 'Nándinak. □ A Hajas Nándinak.

K: [Miért?]

(TK10/211: A78)

A: 'Közgazdasági ilyen nem t'om mit végzett >'főiskolát.<

K: [Főiskolát.

(TK10/225: A82)

A: 'Máma 'hétfélé 'hétfélét főztem. 'HETET!

(TK10/238: Ap75)

Ap: 'Beiratta 'a 'lányokat az iskolába, 'meg '()ket vállalt 'meg '(). □ 'Jószágot tartott 'mint Mama! □ >'Hízót,<

(TK10/239: A87)

A: 'Darálóba járt a Jani 'olyan volt mint én, 'olyan idős. □ 'Fiatal.

(TK10/259: Ap82)

Ap: 'Ez az uborka 'ez igazi. 'Hazai.

(TK12/46: A20)

A: 'Azt mondta, 'hogy az nagyon jó a □ >'ultra ha hasi ultrahang<

(TK12/50: A22)

A: 'Azt mondja, szedjem még a gyógyszert, 'úgy ahogy eddig, 'az egy-egy szemet

(TK12/64: A29)

A: 'Megyek a hógyhívjákba porszívózni >'a 'másik a mi szobánkba<

(TK12/115: A50)

A: 'Ide, ^Vinnen nézd a fényben, ^Vinnen!

(TK12/149: A62)

A: 'Annyira e reumás betegsége van a Kovácsné az Evelinnek, >┘a 'Robinak az anyjának<

(TK12/173: Ap56)

Ap: ^VDe a bódoccságot kell nézni! \A bódottágot.

K: [Bódoccság? Bódott]

(TK12/222: K63)

K: 'Merthogy a szomszéd szokta gondozni a kertet, □┘a 'Julis néni

(TK12/248: Ap83)

Ap: 'Jaj, elfelejtettem mondani, 'hogy mondtam a Lászlónénak, 'annak a Gabi néninek

(TK12/336: A123)

A: ^Az Opel cégnél beszámítják, >┘az ^Opelnál? <

(TK12/350: A129)

A: 'Jó, 'de a kopás mennyi, 'az nem annyi volt, >┘a 'kopás!<

(TK12/370: A139)

A: 'Megtetted, akkor volt het- hatéves. □ >'Kilencvennyolcban.<

Ap: [Ühüm.]

3.2.2. Valódi inkrementumok

3.2.2.1. Beillesztések

(TK1/17: A7)

A: 'Egy kicsit keveset tettem bele \lehet.

(TK1/47: A19)

A: ^VMajd te is repülsz! □ Gondolatban!

(TK1/33: A7)

A: \Ma tízen voltak ma □ ^Vöten voltak ti->\a tizenegyből.<

(TK2/63: S26)

S: 'Ezért még 'száamolunk. 'Most nem akarom itt □ 'mindenki előtt, | ((nevetés)) |

A: [Én mondtam neki, hogy ma egye
meg!

(TK2/36: S56)

S: 'Viccelek, → **Bogyóvirág!** | ((nevetés)) |

A: [Villa, ki evett vele? Tied volt, mi?

(TK1/21: S5)

S: 'Figyelj ide 'jó kis Kata koma!

A: [Segítek én neked!

(TK2/147: K50)

K: 'Adjál már egy .hh 'kiskanalat □ 'nekem is!

(TK2/182: K65)

K: 'Tudod, mikor volt a □ Balaton 'vagy a Balaton! .hh 'Dunán. □ 'Stand up!

□

S: Na, ezt még nem mondtad!

K: ['Augusztus huszadikán.

S: [Igen?

(TK4/7: A4)

A: 'De azt a pénzt befizettük ám □ >^a HÁNY év alatt!<

(TK4/23: A9)

A: 'Egyél, □ 'édes galambom!

(TK4/86: S34)

S: 'Anyukámtól tanultam ezt a szót. □ 'Ő a 'fasírozottat szokta felújítani, ((nevetés))

A: >'Meg a rántott húst.<

(TK4/109: A37)

A: 'Nem sémMI! □ 'Mint a □ 'plébánián is, 'most 'gondolhatod, a hogyhívják □ >'ő
teremben!<

(TK4/126: A43)

A: 'De ott van a 'Gizi néni. □ 'Ügyeletben.

S: [Óóóóóóó.]

(TK4/178: A46)

A: 'Ült ő is mindennap a buszon □ mint a Bátya csinálja.

(TK4/181: K41)

K: ^Vonattal járt □ ő is?

(TK4/205: S73)

S: ^Hanem 'igazgató lettél volna 'valahol. ((nevetés))

K: [((nevetés))]

(TK4/242: S84)

S: ^Mi van, →, **JÓ** kis anyu koma?

(TK8/87: A20)

A: ^Mind a kettő ilyen akkor, >ezek szerint.<

(TK10/38: Ap13)

Ap: 'Tessék ^a 'másik Galgamenti Kéthetessel volt összefogva 'tessék □ a 'széken!

(TK10/41: A18)

A: 'Azt te raktad oda >biztos!<

Ap: [Falufelújítási díjat kapott (). Tessék. Ezt keresed?

(TK10/194: Ap65)

Ap: 'Kó-csokolomot köszönt □ 'kettőt!

(TK10/221: K70)

K: 'Na, ^ilyen figyelmesek? □ (torokköszörülés) □ 'De azért 'nem semmi hogy nyolcvanhét évesen még teljesen ép! □ 'Szellemileg.

Ap: [Bizony!]

(TK10/229: Ap73)

Ap: 'Harmincöt évesen maradt özvegy. □ 'ÖT gyerekekkel.

(TK10/238: Ap75)

Ap: 'Beíratta ^a 'lányokat az iskolába, ^meg '()ket vállalt ^meg '(). □ 'Jószágot tartott □ mint Mama!

(TK10/238: Ap75)

Ap: 'Beíratta ^a 'lányokat az iskolába, ^meg '()ket vállalt ^meg '(). □ 'Jószágot tartott 'mint Mama! □ 'Hízót,

A: 'Darálóba járt a Jani 'olyan volt mint én, 'olyan idős. □ 'Fiatal.

Ap: [>Kapálást, <]

(TK10/245: Ap78)

Ap: 'Jólelkű a Jani □ **különben!**

(TK11/29: Ap10)

Ap: 'Ez az egyik 'kedvencem asszony 'bakonyi szüzérmék. **¡Ahogy 'TE csinálod.**

A: [Örülök neki.]

(TK11/65: Ap22)

Ap: 'Ilonka azt mondta hogy **¡**ő a 'karamell a kedvence. **¡**Én a 'mindig hozok neki karamellt, 'még csak élek. **>Addig hozok. <**

K: | ((nevetés)) |

(TK11/70: Ap23)

Ap: 'Nem. 'Szeretek örömet szerezni. **'MÁSOKNAK.**

A: [Megint tankoltál?]

(TK12/24: Ap8)

Ap: ^Szia, → **Valentinkám!**

(TK12/43: Ap14)

Ap: 'Lehet enni mézzel □ **>'majonézzel<**

(TK12/45: Ap15)

Ap: ^Szia, → **kis majonézem!**

(TK12/45: Ap16)

Ap: ^Na mi van, → **kis mucikám?**

(TK12/52: A23)

A: 'Mint a Vészhelyzetben, 'mennek ott a betegek hallod. □ **>Futószalagon.<**

(TK12/56: A25)

A: 'Sanyi már ott volt tíz dél tíz óraker, 'képzeld, 'dél helyett.

(TK12/87: Ap30)

Ap: 'Fogadd el 'Valentin napra

(TK12/115: A50)

A: 'Nézd meg, hogy mennyi hogyhívj ^nézzed, ^**ott a fényben!**

(TK12/115: A50)

A: 'Legalább szárazzal 't töröld már át szárazzal legalább, **¡a 'kesztyűddel**

(TK12/149: A62)

A: 'Mikor voltunk a 'hogyhívják 'Kovácsnéval! □ >Ősszel.<

(TK12/154: A64)

A: 'Hogy ő 'hogy le van százalékolva 'a reumára.

K: [Mikor találkoztál vele?]

(TK12/169: K44)

K: 'De, 'mert a 'Zoli egyidős a Sanyikával, 'és 'előbb szült, mint te □ jóval.

(TK12/195: A80)

A: 'Itt a legkoszosabb! 'Erre!

K: [Igen!] [Nézd meg!]

(TK12/256: K77)

K: 'De, 'a 'Magdikát □ 'a 'templomból.

Ap: [Most melyik a Magdika?]

(TK12/279: K87)

K: 'Most meg 'megy jó megint szóval. □ >Bot nélkül.<

Ap: [Tudom, hát ()]

(TK12/285: K89)

K: 'De most 'kikapart az arcán valami sebet. 'Mint a 'Mamika.

A: [Álmában?]

(TK12/288: A105)

A: 'És utána mehetsz ki kor-'oda

(TK12/288: A105)

A: 'És utána mehetsz ki kor-'oda 'még egyszer.

Ap: [Mikor anyád □ köpenyben van]

(TK12/298: A108)

A: 'Nem, 'a nyakam fáj >'akkor is.<

(TK12/321: Ap101)

Ap: 'Begoroambulunk, 'veszünk egy másikat, 'asszony.

(TK12/361: Ap117)

Ap: 'Befizetjük az 'ötven százalékot, 'másfél év törlesztés. 'Abból a pénzből.

(TK12/369: Ap121)

Ap: Tizenhét éves kocsii. □ Vagy több.

(TK12/374: Ap124)

Ap: Én ezt nem mondtam, anyám.

3.2.2.2. Ragasztékok

(TK1/75: S26)

S: Onnan lehet megismerni, hogy kábé ilyen hosszúak, > mint minden<

A: [Jó étvágyat!]

(TK2/233: A62)

A: Mondom, énekeljük, amit ismertek, közben, hō teljen az idő.

S: [Hm.]

(TK3/12: S4)

S: Ez a:z utolsó búcsúkoncert, amikor összeállunk. | ((nevetés)) |

A: [Nem, ()] [Elküldték nekik.]

(TK4/6: S3)

S: Most ha sokáig élnének az emberek, akkor mi a francot csinálnának? □ NEM?

(TK4/7: S4)

S: Az be feneketlen! Nem?

A: [Azt hiszem.]

(TK4/192: K44)

K: Ja, a falusi ember nem is ment a városba, > mert nem nem kapott úgy munkát.<

(TK10/98: A35)

A: Alig várja, hogy mehessen a buszra! □ Levegőzni.

(TK12/15: A7)

A: És te meg elfelejtetted □ >beletenni.<

Ap: [Hát erre volt énekem, asszed eszem?]

(TK12/91: A39)

A: Olyan, ugye?

(TK12/143: A59)

A: Csak most be bejött szabadnapján bejött, nem?

(TK12/369: K115)

K: ^Apuci, nem akard őö kiönteni, ^mert nagyon nehéz

Ap:

[De]

[Majd én kiöntöm.]

(TK12/368: A138)

A: ^VCsak megmondja, ^Vnem?

ZSUZSANNA NÉMETH

THE GRAMMATICS OF TURN-EXPANSION IN HUNGARIAN

The aim of this paper is to describe the ways Hungarian speakers extend turn-constructural units (TCU) in their conversations. It attempts to clarify the different types of TCU expansion appearing in Hungarian and exam whether this appearance is related (and if it is, in what way) to the syntactic structure of Hungarian. It analyzes the prosodic connection of expansions to the basic units of TCUs, and tries to illuminate the way this prosodic connection correlates with the role TCU expansions have in the turn-taking system. The last part makes a comparison between the appearance of TCU expansion in Hungarian and other languages that have been examined in this respect so far (English, German and Japanese).